

## ПОДАТКОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ: ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ

*Проаналізовано поняття податкового навантаження. Розглянуто проблеми визначення та вплив податкового навантаження на соціальну політику держав Європи та України. Досліджено податкові показники, які визначають соціальний стан держави.*

### Ключові слова

*Податок, податкове навантаження, соціальна політика, рівень оподаткування.*

Перехід України від домінування командно-адміністративної системи управління до ринкових відносин, призвів до необхідності вироблення діаметрально протилежних методів управління економікою, аніж ті, які існували в попередній радянській системі. Такі кардинальні перетворення не могли відбутися одразу. На шляху зміни принципів управління економікою виникало багато проблем і робилося багато помилок. Змін потребували корпоративні відносини, відносини у системі державних фінансів, та ті, які виникали між суб'єктами господарювання і державою. Тому для збалансованості економіки, ефективної взаємодії держави і господарюючих суб'єктів у новій, якісно іншій державі постала проблема побудови сильної та економічно ефективної системи оподаткування, формування якої потребувало виважених і економічно обґрунтованих кроків.

Намагання України сформувати ефективну систему оподаткування змусило уряд використовувати останні досягнення галузі оподаткування економічно розвинених держав світу. Такий підхід призвів до економічної кризи, яка супроводжувалась зниженням виробництва та рівня життя громадян. Поряд із цим значні експерименти призвели до нестабільності і розбалансованості економіки, що вплинуло на розвиток тіньового сектора, корумпованості влади і як наслідок формування низької податкової культури податкоплатників. У свою чергу такі деформації розвитку системи

оподаткування вплинули на зниження регулюючої функції податків і показників ефективності процесів оподаткування.

Одним із таких показників ефективності виступає рівень втручання держави через «податки» в діяльність платників, який відображає показник податкового навантаження. За своєю сутністю податкове навантаження є кількісним вимірником сукупних суспільних благ, наданих державою.

Дослідженню рівня податкового навантаження та його впливу на соціально-економічний розвиток держави присвячено низку наукових праць учених О. Амоші, В. Вишневського, О. Найдено, А. Соколовської. У наукових працях зазначених вчених увага приділяється теоретичному узагальненню та визначенню оптимального рівня податкового навантаження на економіку країни.

Відсутність комплексних наукових досліджень впливу податкового навантаження на соціально-економічний розвиток суспільства, зміна економічного середовища та окремих фіскальних механізмів потребує розширення та подальших досліджень із зазначеної проблематики. Тому, вибір теми статті зумовлений актуальністю більш глибокого та комплексного дослідження рівня податкового навантаження та його впливу на розвиток соціально-економічних процесів.

У наукових колах тривають дискусії щодо термінологічного поняття

«податкове навантаження» та його оптимального рівня.

Точки зору щодо правильності трактування «податкового навантаження» в сучасній економічній літературі розходяться. Так А. Соколовська зазначає, що податкове навантаження – це ефекти впливу податків на економіку в цілому та окремих її платників, пов'язані з економічними обмеженнями, що виникають в результаті сплати податків і відволікання коштів від інших можливих напрямів їх використання [12, с. 5]. При цьому вона трактує податкове навантаження, як предмет теоретичного аналізу, тобто дослідження ефектів явного і неявного впливу податків на добробут їх платників [12, с. 7].

Окремі автори під податковим навантаженням розуміють податкові платежі у відсотковому співвідношенні до валового внутрішнього продукту, що показує, яка частина виробленого продукту перерозподіляється через бюджет [5, с. 239; 11, с. 27]. Такої точки зору притримується О. Найденко [8, с. 165], поряд із цим твердженням автор виділяє основні фактори впливу на рівень податкового навантаження: економічні; політико-правові; соціально-демографічні; науково-технічні; екологічні [8, с. 162].

Інший науковець С. Барулін визначає податкове навантаження як фінансове поняття, яке характеризує у відносній формі ту частину вартості виробленого суспільного продукту, що розподіляється і перерозподіляється в дохід держави опосередковано через механізми оподаткування [3, с. 109]. Він розглядає податкове навантаження з двох позицій: по-перше, як форму монопольної ціни сукупних суспільних благ; по-друге, як розрахунковий показник кількісного виміру цінових параметрів оцінки послуг, наданих державою.

Через бюджетно-податкові механізми державного регулювання, як зазначають П. Самуельсон і В. Нордхаус, держава впливає на соціально-економічні процеси. Зміст соціальної політики країни зумовлений системою соціальних пріоритетів, які виникають на тому чи іншому етапі розвитку суспільства. В даному контексті В. Тропіна зазначає, що реалізацію основних соціальних функцій держави спрямовано на розв'язання проблем, які загрожують цілісності або взагалі існуванню соціуму (забезпечення достатнього рівня життя кожної людини, запобігання бідності та надмірній диференціації доходів населення, формування системи соціального захисту) [13, с. 56]. Розвиток соціально орієнтованого господарства, формування системи державних стандартів і державних соціальних гарантій фінансово забезпечується за рахунок бюджетних коштів, а конкретним засобом стимулювання зростання зайнятості населення є система оподаткування малого бізнесу. Поряд із цим, існування спрощеної системи порушує цілісність податкової системи України та сприяє зловживанню у сфері адміністрування спрощеного оподаткування.

Питання встановлення конкретного рівня податкового навантаження, як чітко визначеної норми відношення між бюджетами держави та національним доходом, розглядаються протягом 200 років. При цьому у наукових колах України тривають дискусії про його оптимальний рівень. Одні науковці виступають за збереження високого податкового навантаження в Україні. Така позиція зумовлена мотивацією досягнення успіху щодо соціального захисту населення за високого рівня перерозподілу коштів через державні бюджети [1, с. 11; 2, с. 67].

Прихильники встановлення помірного рівня

податкового навантаження наголошують: перехід країни до високого податкового навантаження повинен супроводжуватись періодом ліберального податкового законодавства [7, с. 35]. Непродумане зниження може призвести до зменшення податкових і інших надходжень до Зведеного бюджету України. Недопущення такого негативного фактора можливе лише за рахунок розширення бази оподаткування та виявлення додаткових резервів шляхом детінізації економіки.

Окремі науковці підвищення податкового навантаження ототожнюють з чинником, що стримує економічну активність та процеси нагромадження, а також створює умови для прискореного розвитку тіньової економіки. Втім, високий рівень оподаткування може бути прийнятним у випадку ефективного використання бюджетних коштів на загальноекономічні й соціальні програми. У свою чергу зниження загального рівня податкового навантаження сприяє поживленню всіх економічних процесів і зниженню рівня тіньової економіки, однак супроводжується тимчасовим скороченням дохідної частини бюджету на період до відповідного збільшення податкових баз [6, с. 765].

Рівень податкового навантаження у різний час залежав від певних особливостей економічного розвитку тієї чи іншої країни. Постійне його збільшення було пов'язано із збільшенням частини державних витрат. Наприклад, у 1870-тих роках для країн – нинішніх лідерів економічного розвитку був характерний невисокий рівень державних витрат у відношенні до ВВП, який становив приблизно 8 %. У Сполучених штатах Америки вони були ще нижчими, у континентальних країнах Західної Європи – вищими. Державне навантаження на економіку у Франції того часу досягало 12,6 % ВВП, що рахувалося дуже високим показником. Вже тоді один із кращих французьких економістів кінця XIX століття П. Леруа-Бойе, вивчаючи проблеми рівня оподаткування, писав, що податки, які становлять 5-6 % національного продукту, є помірними, а ті, які більше 12 %, шкодять економічному зростанню. У період першої та другої світових воїн витрати у розвинутих країнах світу становили приблизно 22,8 % ВВП, що у 2 рази перевищувало рівень 1913 року, причиною цього було витрачання державних коштів на воєнні цілі, збільшення витрат призвело до додаткового вилучення податкових платежів у населення, зростали ставки основних податків, наприклад ставка податку з доходів виросла із 15 % – у 1916 р. до 70 % – у 1918 р. [4, с. 12-13].

Залежно від соціально-економічної спрямованості держави необхідно прогнозувати рівень перерозподілу валового внутрішнього продукту. З метою забезпечення максимально можливого соціального захисту населення податки повинні відігравати важливу фінансову роль, забезпечуючи високий рівень податкового навантаження. Це твердження можливе лише за існування належного розвитку виробництва, оскільки останнє виступає джерелом вартості, що розподіляється. Характерним прикладом високого рівня оподаткування можуть виступати країни, де питома вага податків у ВВП становить від 50 % і більше, до таких країн слід віднести Швецію (51,3 %) і Данію (50,3 %).

Найбільший рівень податкового навантаження, як правило, характерний для країн з соціально-орієнтованою моделлю ринкової економіки. Історично склалося так, що податкова система Швеції завжди

характеризувалася високими ставками податків, соціальний захист та рівень соціальних гарантій у цій країні з боку держави у порівнянні з іншими країнами був значно вищим, про що загалом і свідчить високий показник податкового навантаження. Економічно

схожими країнами до Швеції та Данії є Бельгія та Франція, де також в 2005 році спостерігається високе значення частки податків у валовому внутрішньому продукті на рівні 45,5 % і 44,0 % відповідно (табл. 1).

**Таблиця 1. Динаміка рівня оподаткування в країнах – членах ЄС, % [9]**

| Країна (старі члени ЄС) | Рік   |       |       | Країна (нові члени ЄС)                  | Рік   |       |       |
|-------------------------|-------|-------|-------|-----------------------------------------|-------|-------|-------|
|                         | 1995  | 2000  | 2005  |                                         | 1995  | 2000  | 2005  |
| Фінляндія               | 45,70 | 47,20 | 43,90 | Естонія                                 | 37,90 | 31,30 | 30,90 |
| Данія                   | 48,80 | 49,40 | 50,30 | Латвія                                  | 33,20 | 29,50 | 29,40 |
| Швеція                  | 49,00 | 53,40 | 51,30 | Словенія                                | 40,20 | 38,60 | 40,50 |
| Іспанія                 | 32,70 | 33,90 | 35,60 | Литва                                   | 28,60 | 30,10 | 28,90 |
| Бельгія                 | 43,80 | 45,20 | 45,50 | Словаччина                              | 39,60 | 32,90 | 29,30 |
| Ірландія                | 33,10 | 31,70 | 30,80 | Польща                                  | 37,10 | 34,00 | 34,20 |
| Люксембург              | 37,10 | 39,10 | 38,20 | Угорщина                                | 41,60 | 38,50 | 38,50 |
| Австрія                 | 41,30 | 42,80 | 42,00 | Чехія                                   | 36,20 | 33,80 | 36,30 |
| Італія                  | 40,10 | 41,80 | 40,60 | Болгарія                                | ---   | 33,10 | 35,90 |
| Португалія              | 31,90 | 34,30 | 35,30 | Кіпр                                    | 26,70 | 30,00 | 35,60 |
| Греція                  | 32,60 | 37,90 | 34,40 | Мальта                                  | 27,30 | 28,20 | 35,30 |
| Нідерланди              | 40,20 | 39,90 | 38,20 | Румунія                                 | ---   | ---   | 28,00 |
| Великобританія          | 35,60 | 37,60 | 37,00 | У середньому по країнах: Старі члени ЄС | 39,60 | 41,40 | 40,40 |
| Німеччина               | 39,80 | 41,90 | 38,80 | Нові члени ЄС                           | ---   | ---   | 33,60 |
| Франція                 | 42,70 | 44,10 | 44,00 |                                         |       |       |       |

Слід зазначити, що низький рівень податкового навантаження не завжди супроводжується низьким рівнем соціального захисту населення, у таких випадках значну частку державних соціальних гарантій перебирають на себе недержавні страхові фонди. Поряд із цим джерелом соціального захисту певних верств населення може виступати й сама виробнича сфера, забезпечуючи їх робочими місцями та засобами для існування. Але однаково прийнято вважати, що держава у більшій мірі гарантує соціальний захист населенню, аніж недержавні страхові фонди.

Система оподаткування в Україні має інші особливості порівняно з країнами – членами ЄС. Співвідношення між надходженнями зведеного бюджету і ВВП протягом останніх семи років в середньому становили 34,31 %. Зростання рівня податкового навантаження в Україні протягом 1998-

2007 років є нерівномірним (табл. 2), частка ВВП, що перерозподіляється через податкову систему держави зменшилась з 35,50 % в 1998 році до 31,79 % в 2004 році. Проте, протягом 2005-2007 років податкове навантаження значно зросло, наблизившись до середнього рівня даного показника в розвинутих європейських країнах (середній рівень податкового навантаження – 40,40 %). У 2005 році рівень перерозподілу ВВП через податкову систему та державні соціальні фонди підвищився до 36,65 %, а в 2007 році становив 38,22 %. Такий стан справ спричинено:

- скасуванням пільг, що надавалися суб'єктам спеціальних економічних зон (СЕЗ), територій пріоритетного розвитку (ТПР) та технопарків;
- зростанням імпорту товарів та послуг;
- змінами в нормативно-правовій базі адміністрування податків.

**Таблиця 2. Динаміка рівня податкового навантаження в Україні, (%) [9]**

| Показник                                      | Роки   |        |        |        |        |        |        |        |        |        |
|-----------------------------------------------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|
|                                               | 1998   | 1999   | 2000   | 2001   | 2002   | 2003   | 2004   | 2005   | 2006   | 2007   |
| Податкові та неподаткові* платежі, млрд. грн. | 36,42  | 40,52  | 50,78  | 59,03  | 71,93  | 89,19  | 109,77 | 161,77 | 211,16 | 271,17 |
| ВВП за ринковими цінами, млрд. грн.           | 102,59 | 130,42 | 170,07 | 204,19 | 225,81 | 267,34 | 345,11 | 441,45 | 537,67 | 709,45 |
| Рівень податкового навантаження, %            | 35,50  | 31,07  | 29,85  | 28,90  | 32,02  | 33,34  | 31,79  | 36,65  | 39,27  | 38,22  |

\* - включаючи платежі не віднесені до податкових надходжень, Державні цільові та позабюджетні соціальні фонди

Стрімке збільшення податкового навантаження протягом 2005-2006 років до показника 36,65 % та 39,27 % відповідно, зумовлене стрімким випередженням

надходження податків та податкових платежів відносно зростання ВВП. Такі зрушення пояснюються розширенням податкової бази і перевиконанням

дохідної частини зведеного бюджету України, яке становило у 2006 році 101,5 %.

Реальне макроекономічне податкове навантаження неповністю відображає фактичну ситуацію, яка склалася в Україні. Зокрема, при такому стандартному розрахунку не враховується рівень тіньової економіки, який впливає на даний показник, не враховуються доходи домогосподарств, що призводить до значного звуження податкової бази, реального рівня оподаткованої доданої вартості, зниження оподаткування суб'єктів господарювання, а тому і до зниження податкових надходжень. Також різні методи розрахунку валового внутрішнього продукту, зокрема за методом споживання, не завжди точно відображають реальний рівень оподаткування, адже не вся додана вартість оподатковується, а це, на нашу думку, призводить до того, що значна частина знову виробленої вартості просто залишається поза оподаткуванням, негативно впливає на рівень податкових надходжень, і призводить до заниження реального податкового навантаження.

Як показує досвід, трансформаційні перетворення в ряді Європейських держав характеризуються перенесенням податкового навантаження з мобільних факторів виробництва (передусім праці) на природні ресурси. В ході таких податкових реформ відбувається зміна ставок податків на екологію і внесків до

соціальних фондів в сторону збільшення. Такі кардинальні зміни вже проведені в Данії, Німеччині, Норвегії, Нідерландах, Італії, Великобританії, Швеції та Швейцарії [9]. Перенесення податкового навантаження на природні ресурси та енергоносії має на меті компенсувати втрати бюджетів від зниження рівня оподаткування доходів від праці та капіталу. Зниження рівня податкового навантаження в сьогодишніх умовах надмірного зростання суспільного сектора господарства не можливе, оскільки витрати держави на соціально-економічну сферу ніколи не знижувались до початкового рівня.

В Україні ключовим завданням уряду є забезпечення переорієнтації бюджетного механізму, перетворення його в ефективний інструмент соціально-економічної стратегії. Хронічна незбалансованість та низька ефективність державних фінансів, що зберігаються і під час економічного зростання, зумовлені системними помилками бюджетної політики, її суто фіскальною спрямованістю. Тому сьогодишній потребує змін логіка формування державних фінансів. Слід виходити з того, що основою вирішення фінансових проблем держави, головною передумовою соціальної та структурно-інноваційної переорієнтації економіки є першочергове зміцнення фінансів суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб та домашніх господарств.

**Таблиця 3. Кількісний показник державних витрат соціального характеру в Україні**

| Рік  | Населення, млн. чол. | Державні витрати соціального характеру* |                     | Державні витрати на освіту |                     |
|------|----------------------|-----------------------------------------|---------------------|----------------------------|---------------------|
|      |                      | млн. грн.                               | на одну особу, грн. | млн. грн.                  | на одну особу, грн. |
| 2003 | 48003                | 8088,00                                 | 168,40              | 14977,80                   | 313,30              |
| 2004 | 47622                | 10648,00                                | 223,60              | 17850,50                   | 376,50              |
| 2005 | 47280                | 13441,00                                | 284,30              | 26815,48                   | 566,92              |
| 2006 | 46929                | 16222,00                                | 345,70              | 32714,30                   | 697,50              |

\* – витрати соціального характеру (витрати на освіту та охорону здоров'я) державний бюджет.

Протягом 2003-2006 років в Україні спостерігається значна різниця витрат на освіту, що становлять менше однієї тисячі доларів США (табл. 3), що дозволяє говорити про низький соціальний розвиток країни і незахищеність населення щодо отримання якісної освіти, чи інших соціальних послуг, які надаються державою через перерозподіл бюджету. Такий стан справ спостерігався протяг 2007 року. У країнах із високим податковим навантаженням спостерігаються більші витрати на соціальне забезпечення (у Швеції – 2072 дол. США, у Данії – 2738 дол. США), з іншої сторони Іспанія, де податкове навантаження є найнижчим серед розвинутих європейських країн – 33,5 %, витрати на освіту складають всього 713 дол. США у розрахунку на одного жителя [11, 28], але рівень ВВП на душу населення у цих країнах практично однаковий.

Поступовий розвиток економіки країни, зростання показника ВВП дозволяють говорити про чітке збільшення в абсолютному виразі видатків на соціальні потреби (табл. 3). Так видатки на освіту у розрахунку на одну особу із 2003 року по 2006 рік зросли у 2,2 рази, що є досить вагомим показником. Наступне зростання пов'язане не тільки із якісними моментами в економіці країни, але й, ростом валового внутрішнього продукту, зростанням дохідної частини бюджету держави, при цьому в дію вступають і негативні фактори: інфляція,

зниження чисельності населення. Усі зазначені вище фактори мають важливий вплив на збільшення видатків не тільки на освіту, але й на реалізацію соціальної підтримки населення. Порівняно із розвинутими країнами Європи такі витрати є мізерними.

Важливим показником розвитку економіки і життя суспільства є показник валового внутрішнього продукту, який відображає добробут держави, рівень матеріального достатку, рівень споживання та виробленої продукції – найважливішого механізму функціонування економіки. Показник валового внутрішнього продукту в Україні є мізерним порівняно із країнами Європи, і якщо брати цей показник у розрахунку на одну особу, то він є значно меншим, тому на даному етапі говорити про високий рівень розвитку економіки нашої держави зарано. Через низький показник валового внутрішнього продукту та незначні суми податкових надходжень, які держава використовує на виконання соціальних програм, недостатнім залишається забезпечення належного добробуту нації.

За останні три роки в багатьох країнах світу були поліпшені системи оподаткування. Залежно від спрямованості вектора зменшено ставки податків на доходи для торгово-промислових підприємств і індивідуальних платників податків. Також велике значення в країнах Заходу приділяється зменшенню

податкового навантаження. Якщо раніше деякі країни не мали наміру зменшувати рівень податкового навантаження у зв'язку зі скороченням державних доходів, то, як зазначають спеціалісти Всесвітнього банку і Міжнародної фінансової корпорації по оподаткуванню: «уряди країн, які пішли на зниження податкового навантаження, спостерігають за збільшенням інвестицій та економічним зростанням» [10]. З цієї точки зору зниження рівня податкового навантаження відображає конкретні зрушення як в економічному секторі, так і в соціальній сфері.

Проведене дослідження показало, що податкове навантаження виступає важливим показником, який виражає орієнтири держави на проведення соціально-економічної політики. Рівень податкового навантаження в європейських країнах є набагато вищим, ніж в Україні, низький рівень ВВП в нашій державі на душу населення не дозволяє проводити якісну соціальну політику. Зростання валового внутрішнього продукту прямо залежить від створення сприятливого інвестиційного клімату. Вливання інвестицій в економіку держави залежить від довіри інвесторів у стабільність економіки і у її завтрашнє зростання. Постійна зміна податкового законодавства, використання незрозумілих податкових схем, «лобістський приватизаційний» клімат породжує недовіру інвесторів до українського ринку. Ці фактори гальмують розвиток «чистого» сектора економіки, заважають зростанню реального ВВП, а низький рівень

даного показника не може гарантувати високих соціальних гарантій навіть при високому рівні податкового навантаження. Соціальні гарантії в державі у декілька разів нижчі, ніж у країнах із розвинутою економікою.

З іншої сторони, збільшення податкового навантаження, може призвести до більшої тінізації економіки. Якісне підвищення податкового навантаження повинно здійснюватися не шляхом підвищення податкових ставок, а розширенням податкової бази, чого можна досягти за допомогою системних змін у податковому законодавстві.

Тому найбільшою проблемою, яка постала перед нашою державою, є невисоке податкове навантаження, а неузгодженість дій державних органів у проведенні податкової політики. Кроки, які здійснюються на шляху побудови податкової системи, є неузгодженими і інколи суперечать одне одному. Введений у дію закон України «Про податок з доходів фізичних осіб», з однієї сторони знизив податкове навантаження, але високі відрахування у державні цільові фонди не забезпечили зниження обсягу «тіньової заробітної плати». Тому для швидкої детінізації доходів необхідно забезпечити постійний розвиток промислового виробництва, шляхом державного сприяння або хоча б державного нейтралітету щодо проведення господарської діяльності. Адже на сучасному етапі запущений потужний бюрократичний механізм, який не дає змоги якісно розвиватися економіці України.

## Література

1. Амоша, О. До питання про оцінку рівня податків в Україні [Текст] / О. Амоша, В. Вишневецький // Економіка України. – 2002. – № 8. – С. 11-19.
2. Архангельський, Ю. Бідність, податки та економічне зростання [Текст] / Ю. Архангельський, О. Радзівський, А. Алексєєв // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 63-71.
3. Барулин, С. В. Теория и история налогообложения [Текст] : учеб. пособие / С. В. Барулин ; Саратовский государственный социально-экономический университет. – Саратов, 2005. – 316 с.
4. Гайдар, Е. Государственная нагрузка на экономику [Текст] / Е. Гайдар // Вопросы экономики. – 2005. – № 9. – С. 4 – 21.
5. Евстегнеев, Е. Н. Основы налогового планирования [Текст] / Е.Н. Евстегнеев. – СПб. : Питер, 2004. – 288 с.
6. Іванов, Ю. Б. Податкова система [Текст] : підручник / Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий, О. М. Десятнюк. – К. : Атіка, 2006. – 920 с.
7. Малашок, Б. Податкова теорія виробничої кризи [Текст] / Б. Малашок, Г. Владимирський // Економіка України. – 2006. – № 4. – С. 34-42.
8. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування [Текст] : Монографія [Ю. Б. Іванов та ін.] / За заг. ред. проф. Ю. Б. Іванова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 448 с.
9. «Про схвалення Стратегії реформування податкової системи України» [Електронний ресурс]: проект розпорядження Кабінету Міністрів України станом на 1 липня 2008 року. – Режим доступу: [http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable\\_article?art\\_id=134012](http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=134012).
10. Платить налоги в мире стало проще, но требуются дальнейшие реформы [Електронний ресурс] / Р. Памальо. – Режим доступу: [http://www.ibk.ru/nalogi/platit\\_nalogi\\_v\\_mire\\_stalo\\_proshe\\_no\\_potrebuetsya\\_dalneishie\\_reformi-35117](http://www.ibk.ru/nalogi/platit_nalogi_v_mire_stalo_proshe_no_potrebuetsya_dalneishie_reformi-35117).
11. Савченко, В. Я. О методике определения налоговой нагрузки [Текст] / В. Я. Савченко // Финансы. – 2005. – № 7. – С. 26-32.
12. Соколовська, А. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки [Текст] / А. Соколовська // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 4-12.
13. Тропіна, В. Соціальна функція держави та фіскальний механізм її реалізації: теоретико-практичні аспекти дослідження [Текст] / В. Тропіна // Економіка України. – 2006. – № 11. – С. 54-61.